

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΔΥΣΗ

Studia Hellenica

Studia Hellenica

Antiquitas • Byzantium • Renascentia XXV.

Εκδόθηκε από

Zoltán Farkas
László Horváth
Tamás Mészáros

STUDIA HELLENICA

Εισηγήσεις στα ελληνικά κατά το 5^ο Συνέδριο με τίτλο
Το Βυζάντιο και η Δύση
23-27 Νοεμβρίου 2015

Εκδόθηκε από
Dora E. Solti

Eötvös József Collegium
Βουδαπέστη 2016

Ο παρών Τόμος εκδόθηκε στα πλαίσια του υπ' αρ. 104456 χρηματοδοτημένου Προγράμματος ΟΤΚΑ του Εθνικού Κέντρου Ερευνών της Ουγγαρίας και του υπ' αρ. 160018 NTP-SZKOLL Προγράμματος του Υπουργείου Ανθρώπινων Πόρων για προγράμματα στήριξης Κολλεγίων Ανωτάτων Σχολών Ουγγαρίας

Υπεύθυνος έκδοσης:
László Horváth, Διευθυντής του Eötvös József Collegium

Διεύθυνση: ELTE Eötvös József Collegium
H-1118 Budapest, Ménesi út 11-13

Σχέδιο εξωφύλλου: Emese Egedi-Kovács

© Copyright για την ελληνική γλώσσα Eötvös József Collegium και οι συντάκτες των εισηγήσεων

ISBN 978-615-5371-69-1

Ο παρών Τόμος τυπώθηκε από το
Τυπογραφείο Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.,
υπό την διεύθυνση του János Kovács
H-2900 Komárom, Igmándi út 1.

Τα παραδοσιακά μετρικά σχήματα στην ελληνική μεταπολεμική ποίηση

Nicole Votavoná Sumelidisová

Στην εισήγησή μου θα ασχοληθώ με τις παραδοσιακές μορφές στην ελληνική ποίηση του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, δηλαδή της εποχής που ως ποιητική μορφή επικράτησε ο ελεύθερος στίχος, το βασικό εξωτερικό χαρακτηριστικό της ποίησης που ονομάζουμε νεωτερική. Πριν αναφερθώ όμως στους μεταπολεμικούς συγγραφείς θα κάνω μία σύντομη αναφορά στους πρώτους Έλληνες υπερρεαλιστές της δεκαετίας του '30 και '40 των οποίων το έργο έγινε για τους επόμενους ποιητές υπόδειγμα συμβιβασμού λογοτεχνικής παράδοσης με ακραία νεωτερικά στοιχεία. Στη συνέχεια θα εξετάσω από άποψη χρήσης παραδοσιακών μετρικών μορφών το έργο των κύριων εκπροσώπων της πρώτης και δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς και της γενιάς του '70. Και τελικά θα δώσω μια εικόνα των τελευταίων δεκαετιών κατά τις οποίες το κίνημα του νεοφορμαλισμού αναζήτησε να βρει μια διέξοδο από την κρίση της ποίησης που, σύμφωνα με την άποψη των εκπροσώπων του, έφεραν οι δεκαετίες της ολοκληρωτικής επικράτησης του ελεύθερου στίχου.

Όπως ανέφερα ο ελεύθερος στίχος θεωρείται ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της μοντέρνας, νεωτερικής ποίησης και στο επίπεδο της μορφής την διαφοροποιεί πλήρως από την προηγούμενη ποιητική παραγωγή. Κατάργησε τα βασικά στοιχεία του παραδοσιακού στίχου, δηλαδή το μέτρο και τον ισοσυλλαβισμό, ενώ διατήρησε τον ρυθμό, τον τόνο και την εξωτερική μορφή, δηλαδή τη στιχική διάταξη του κειμένου. Αυτές οι βασικές αλλαγές μείωσαν τη διάσταση ανάμεσα στην ποίηση και την πεζογραφία, η ποίηση εμπλουτίστηκε με μερικά προτερήματα του πεζού λόγου, αναπτύχτηκε βαθμιαία ο οικείος, καθημερινός της τόνος και το «αντιποιητικό» λεξιλόγιο.¹

Η ελευθέρωση των μορφών αναζωογόνησε την ποίηση τη στιγμή που με την παραδοσιακή μορφή βρέθηκε σε ένα αδιέξοδο. Η ελαστικότητα του ρυθμού

¹ Για τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών της μοντέρνας ποίησης βλ. Βαγενάς, Νάσος. Για έναν ορισμό του μοντέρνου στην ποίηση. Στο Βαγενάς, Νάσος. *Η ειρωνική γλώσσα. Κριτικές μελέτες για την νεοελληνική γραμματεία*. Στιγμή. Αθήνα 2004, 21–54.

σε αντίθεση από τους αυστηρούς μετρικούς κανόνες υποστήριξε την ξεχωριστή ιδιοφυΐα του κάθε δημιουργού και ανταποκρίθηκε στις ανάγκες της ατομικής φωνής που άρχισαν να εκδηλώνονται με τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό. Αντικατέστησε την παραδοσιακή στιχουργική η οποία βασιζόταν σε συλλογική ευαισθησία και συλλογική μνήμη, στην ακουστική πλευρά σε αντίθεση με την οπτική που προωθήθηκε τον 20ό αιώνα.

Πρέπει να επισημάνουμε επίσης ότι η επικράτηση του ελεύθερου στίχου δεν αντιστοιχεί στον απόλυτο εξοβελισμό του μέτρου. Με την ορολογία των Ρώσων φορμαλιστών και του Ρόμαν Γιάκομπσον το ποίημα αποτελεί ένα δομημένο σύστημα βασικών στοιχείων όπως είναι το μέτρο, η ρίμα, η στροφή και ο ρυθμός (δηλ. τα καλλιτεχνικά επινοήματα) που μεταξύ τους ισχύει κάποια ιεραρχία. Σύμφωνα με τον Γιάκομπσον η εμφάνιση του ελεύθερου στίχου είναι αποτέλεσμα αλλαγής στην ιεραρχία αυτή, δηλαδή αλλαγής της δεσπόζουσας (dominant) στην ποίηση, οπότε παραμερίζεται το μέτρο και τονίζονται άλλα στοιχεία: „The dominant may be defined as the focusing component of a work or art: it rules, determines, and transforms the remaining components. It is the dominant which guarantees the integrity of the structure. [...] Verse in turn is not a simple concept and not an indivisible unit. Verse itself is a system of values; as with any value system, it possesses its own hierarchy of superior and inferior values and one leading value, the dominant, without which (within the framework of a given literary period and a given artistic trend) verse cannot be conceived and evaluated as verse.“²

Αν μετά από δεκαετίες επικράτησης του ελεύθερου στίχου στα τέλη του 20ού αιώνα σε χώρο όχι μόνο ελληνικό, αλλά παγκόσμιο, δυναμώνουν οι απόψεις για την κρίση αυτής της ποιητικής μορφής, και εμφανίζεται η τάση προς επιστροφή στις παραδοσιακές μορφές, αυτό σημαίνει ότι η ιεραρχία που εμπεδώθηκε το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα θα ξανααμφισβητηθεί και ή θα αλλάξει ή τουλάχιστον θα χάσει τον απαραίλλητο χαρακτήρα της.

Στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία ο ελεύθερος στίχος ως μορφικό χαρακτηριστικό επικράτησε στις αρχές του 20ού αιώνα. Στην ελληνική ποίηση πρωτοεμφανίζεται την ίδια εποχή, αλλά επικρατεί και παραμερίζει τον έμμετρο στίχο οριστικά με την Γενιά του '30. Σημαντικό ορόσημο είναι το έτος 1935, οπότε λαμβάνουν χώρα δύο βασικά γεγονότα - κυκλοφορεί το *Μυθιστόρημα* του Γιώργου Σεφέρη και η *Υψικάμινος* του Ανδρέα Εμπειρίκου, η πρώτη εισάγει

² Jakobson, Roman. The Dominant. Στο Jakobson, Roman. *Language in literature*. Belknap Press. London 1987, 41-42.

στην ελληνική λογοτεχνία τον μοντερνισμό και η δεύτερη την κορυφαία μορφή της πρωτοπορίας, τον υπερρεαλισμό. Και οι δύο συμβάλλουν αποφασιστικά στην καθιέρωση του ελεύθερου στίχου και από αυτή την εποχή μπορούμε να μιλήσουμε για την επικράτησή του στην ελληνική ποίηση. Ο Νάσος Βαγενάς ονομάζει την επικράτηση αυτή ολοκληρωτική,³ παρ' όλα αυτά δεν πρόκειται για αλλαγή απότομη ούτε απόλυτη.

Π.χ. ούτε η ακραία μορφή της πρωτοπορίας, η υπερρεαλιστική ποίηση, δεν αρνείται απολύτως την παράδοση: Αν και ο υπερρεαλισμός πειραματίζεται με τις πιο ακραίες ποιητικές μορφές, ο Εμπειρικός δεν διστάζει να τις συνδυάσει με παραδοσιακά στοιχεία. Είναι όμως ένας συνδυασμός που ανταποκρίνεται γενικά στη φιλοσοφία του υπερρεαλισμού, μια ελεύθερη επιλογή χωρίς περιορισμούς, με κανόνες που επιβάλλει μόνο ο ποιητής. Η βασικά ελευθερόστιχη ποίηση του Ανδρέα Εμπειρικού αποτελεί συχνά παραλλαγές σε ενδεκασύλλαβο δαντικό στίχο, στο δωδεκασύλλαβο, δεκατρισύλλαβο, όπως και στον παραδοσιακό δεκαπεντασύλλαβο στίχο.⁴ Ως παράδειγμα αναφέρω το ποίημα με τίτλο *Το ρήμα αγναντεύω* από τη δεύτερη συλλογή του ποιητή, την *Ενδοχώρα* (1945). Με έντονα στοιχεία τονίζονται οι πλήρεις δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι.

Το ρήμα αγναντεύω

*Τούτη η αιθρία με το σύννεφο που πλέχει στον αέρα
Είναι γαλάζιος πλους μιας κατάσπρης φρεγάδας
Ιστάμενος ακουμπιστός στην κουπαστή κυττάζω
Και βλέπω τα θηράματα των λογισμών μου
Δελφίνια που αναδύονται κι εισδύουν μες στο κύμα
Πεδιάδες ακρογιαλίες και βουνά
Και μια ξανθή νεάνιδα που στέκει στο πλευρό μου
Μες στις οποίες τα γαλήνια μάτια βλέπω
Το μέλλον της ολόκληρο και το παρόν μου.⁵*

Το ποίημα παρουσιάζει μια μετρική ποικιλία, αλλά παράλληλα έχει και μια σφιχτή οργάνωση. Σύμφωνα με τον Νάνο Βαλαωρίτη η μέθοδος του Εμπειρικού

³ Βαγενάς, Νάσος. Η κρίση του ποιητικού λόγου. *Το Βήμα* 14/01/2001.

⁴ Βαλαωρίτης, Νάνος. Ανδρέας Εμπειρικός: Ο Ρήγας Φεραίος μιας νέας εποχής. *Χάρτης* 17/18, Νοέμβριος 1985, 671.

⁵ Εμπειρικός, Ανδρέας. *Ενδοχώρα*. Εκδ. Άγρα. Αθήνα 1991, 23.

είναι «στρουκτουραλιστική και φορμαλιστική στο βάθος» με συμμετρία, καθόλου όμως μονότονη, με απηχήσεις και αναλογίες που θυμίζουν τη μέθοδο του Μποντλέρ. Εκτός από εικονιστικά και ηχητικά ρυθμοποιητικά στοιχεία (όπως συνηχήσεις *ακουμπιστός / κουπαστή, γαλάζιος / γαλήνια / λογισμών*) παρατηρούμε ότι ο πλήρης δεκαπεντασύλλαβος εμφανίζεται τακτικά σε ένα πλαίσιο από άλλου είδους στίχους, δεκατρισύλλαβους ή ελευθερόστιχους.⁶

Ένας σημαντικός παράγοντας που ώθησε τους Έλληνες υπερρεαλιστές προς την ελληνική ποιητική παράδοση, όχι μόνο στο επίπεδο της μορφής, ήταν η γνωριμία με το ποιητικό έργο του Ισπανού ποιητή και δραματουργού Federico García Lorca, ο οποίος στο έργο του πραγματοποίησε πλήρως τη σύζευξη του παραδοσιακού με το σύγχρονο στοιχείο, δηλαδή της πλούσιας ποιητικής παράδοσης του τόπου του (της Ανδαλουσίας), της ισπανικής δημοτικής ποίησης με τα πρωτοποριακά στοιχεία, κυρίως με τις υπερρεαλιστικές τεχνικές.⁷

Στα ελληνικά συμφραζόμενα ο Νίκος Γκάτσος, υπερρεαλιστής ποιητής και μεταφραστής του Λόρκα, άντλησε υλικό από τη δημοτική παράδοση συνδυάζοντάς την με το παράλογο του ονείρου και του ανθρώπινου υποσυνείδητου και έπλασε μια φρικτή εικόνα ενός τρομακτικού κόσμου της Κατοχής και του Εμφύλιου. Η μόνη ποιητική σύνθεση του Γκάτσου η *Αμοργός* που εκδόθηκε το 1943 συνδυάζει διαφορετικές ποιητικές μορφές: τον ελεύθερο στίχο, τον παραδοσιακό δεκαπεντασύλλαβο και τον πεζό λόγο. Στο παρακάτω απόσπασμα βλέπουμε πως η προσφυγή στην παράδοση διαφέρει σημαντικά από εκείνη των πρώτων υπερρεαλιστών.

*Στου πικραμένου την αυλή το μάτι έχει στερέψει
Έχει παγώσει το μυαλό κι έχει η καρδιά πετρώσει
Κρέμονται σάρκες βατραχιών στα δόντια της αράχνης
Σκούζουν ακρίδες νηστικές σε βρυκολάκων πόδια.⁸*

Ο δεκαπεντασύλλαβος του Γκάτσου είναι κλασικός, δηλαδή έχει παραδοσιακή μορφή, με σαφή διαίρεση μετά την όγδοη συλλαβή, σταθερούς τόνους στην έκτη ή όγδοη και στην προτελευταία συλλαβή, χωρίς διασκελισμούς και με παραλληλισμούς χαρακτηριστικούς για την δημοτική ποίηση.

⁶ Βαλαωρίτης, Νάνος. Ανδρέας Εμπειρίκος: Ο Ρήγας Φεραίος μιας νέας εποχής. *Χάρτης* 17/18, Νοέμβριος 1985, 673.

⁷ Λιγνάδης, Τάσος. *Ο Λόρκα και οι ρίζες*. Διφρός. Αθήνα 1964, 95.

⁸ Γκάτσος, Νίκος. *Αμοργός*. Ίκαρος. Αθήνα 1995, 19.

Ο ελεύθερος στίχος αποτελεί βασικό γνώρισμα της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Οι υπερρεαλιστές όπως ο Έκτωρ Κακναβάτος, Νάνος Βαλαωρίτης, Δημήτρης Π. Παπαδίδτσας και ιδιαίτερα ο Μίλτος Σαχτούρης επηρεασμένοι από τον Λόρκα και τον Γκάτσο σκιαγραφούν φρικτές σκηνές ενός τρομακτικού κόσμου ως αντανάκλαση του παγκόσμιου και του εμφύλιου πολέμου χρησιμοποιώντας και τις παραδοσιακές μορφές. Ο δεκαπεντασύλλαβος ιαμβικός στίχος έχει μια αρκετά έντονη παρουσία στο έργο τους, συχνά όμως ενσωματώνεται σε ένα πλαίσιο από ελεύθερους στίχους ή στίχους με διαφορετικό μέτρο, όπως στο εξής απόσπασμα από το ποίημα *Οι αμυγδαλιές της συλλογής Παραλογαίς* (1948) του Μίλτου Σαχτούρη.

*Ένα μεγάλο δίχτυ περνούσε σύρριζα
πάνω από το κεφάλι μου
η δυστυχία είχε δόντια σιδερένια
ο ήλιος φύτενε στους τοίχους κι άλλα περιβόλια
το περιβόλι της μύγας το περιβόλι του χαρταετού
το περιβόλι το μεγάλο της αγάπης
το περιβόλι του μεγάλου πυρετού
που μέσα του ολημέρα γύριζα με το τουφέκι μου
με μια κορδέλα κόκκινη μέσα στο στόμα μου
με μια κορδέλα κόκκινη μεσ' στα μαλλιά μου
σαν τηγωνιά την κόκκινη και τη δυστυχισμένη
σαν τηγωνιά την τραγική την άσπρη πάνω στο πατάρι
εγώ είχα ζήσει σ' όλες τιςγωνιές
σε ποιά λοιπόν ανθίσαν οι αμυγδαλιές σου⁹*

Στους παραπάνω στίχους είναι τονισμένος ένας πλήρης δεκαπεντασύλλαβος και τρία πρώτα ημιστίχια του. Ο τίτλος της συλλογής, *Παραλογαίς*, παραπέμπει στα αφηγηματικά δημοτικά τραγούδια, όπως και στο παράλογο στοιχείο στο οποίο βασίζεται η υπερρεαλιστική όπως και η δημοτική ποίηση. Η αίσθηση του παραλόγου και η ένταση στο ποίημα υπογραμμίζεται από το συνδυασμό ενός γνώριμου και οικείου στοιχείου (ο παραδοσιακός στίχος, εικόνες ελληνικής υπαίθρου) με τις τρομακτικές εικόνες του κόσμου της Κατοχής και του Εμφύλιου. Στην περίπτωση του στίχου *σαν τηγωνιά την κόκκινη και τη δυστυχισμένη* το νόημα υποστηρίζεται και από τον παραλληλισμό των ημιστιχίων.

⁹ Σαχτούρης Μίλτος, *Ποιήματα* (1945-1971), 7^η έκδοση. Κέδρος. Αθήνα 1988, 39 (στ. 10-24).

Στα βασικά ελευθερόστιχα ποιήματα του Σαχτούρη οι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι συχνά έχουν ένα έντονο νοηματικό φορτίο. Στο εξής απόσπασμα από το ποίημα *Τ' αδέρφια μου* (συλλ. *Παραλογαίς*) ο πολιτικός στίχος εκφράζει έντονα τη φρίκη του έξω κόσμου:

*καθώς κυλούσε παίζοντας
πάνω σε ανεμώνες κόκκινες
γλίστρησε
μέσ' στου θηρίου τ' άγριου το ματωμένο στόμα¹⁰*

ή αντίθετα αποτελεί μια αντίθεση των φρικαλέων εικόνων όπως στο ποίημα *Ο θάνατος* (συλλ. *Παραλογαίς*):

*Αυτό τον άνθρωπο κανείς δε τον εσκότωσε
δεν ήταν φύλακας του λιμανιού
δεν ήτανε πολεμιστής στη μάχη
μέσα σε τρένα έφερνε θηρία σιδερόφραχτα
κι απάνω στα ψηλά βουνά φώλιαζεν η καρδιά του
κάποτε το αίμα του θα μιλήσει
και τότε μάύρα σκοτεινά πουλιά θα πνίξουνε τα σύννεφα¹¹*

Παρομίως μπορούμε να χαρακτηρίσουμε και τα έργα άλλων μεταπολεμικών υπερρεαλιστών, του Έκτορα Κακναβάτου ή του Νάνου Βαλαωρίτη, ο οποίος πιο συστηματικά από όλους καλλιέργησε τον δεκαπεντασύλλαβο παράλληλα με τον ελεύθερο στίχο.

Η τάση προς τις παραδοσιακές μορφές στα πλαίσια της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς δεν αφορά μόνο τους υπερρεαλιστές. Ένα από τα μείζονα ποιήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι ο *Νεκρόδειπνος* (συλλ. *Νεκρόδειπνος*, 1972) του Τάκη Σινόπουλου, εκπρόσωπου της ομάδας των συμβολιστών επηρεασμένων από τον Σεφέρη. Και τα ποιήματα του Σινόπουλου φέρουν τη σφραγίδα της οδυνηρής μεταπολεμικής περιπέτειας ενός επιζώντος που έχασε αυτούς που αγαπούσε. Ο ποιητής φέρνει στη σκηνή δεκάδες πρόσωπα, μια στρατιά χαμένων φίλων και άγνωστων, υπαρκτών και μυθικών ατόμων, βουβών και φασματικών. Ο *Νεκρόδειπνος* έχει ερμηνευτεί και σχολιαστεί ως προς το περιεχόμενό του από πολλούς μελετητές. Σοβαρή ανάλυση της στιχουργικής

¹⁰ Στο ίδιο, 126 (στ. 6-9).

¹¹ Στο ίδιο, 52 (στ. 1-8).

του μορφής έγινε όμως πρόσφατα από τον Ευριπίδη Γαραντούδη, που τόνισε την πλούσια ρυθμική οργάνωση κυρίως του τρίτου κεντρικού μέρους της σύνθεσης.¹²

Εδώ στο βασικά πεζολογικό κείμενο χωρισμένο σε μακροσκελείς στίχους, ή καλύτερα παραγράφους, μπορούμε να εντοπίσουμε δύο παραδοσιακά μετρικά σχήματα. Ο Γαραντούδης επισημαίνει ότι δεν πρόκειται απλώς για διακοσμητικά στοιχεία, αλλά για αναπόσπαστο μέρος του ποιητικού νοήματος, δηλ. πρόκειται για φορείς σημασίας ικανούς να βοηθήσουν την ερμηνευτική προσέγγιση.¹³

Τα δύο μετρικά σχήματα είναι: α) ο παραδοσιακός οχτασύλλαβος στίχος σε ιαμβικό ρυθμό με δυνατότητα εναλλαγής της οξύτονης ή προπαροξύτονης κατάληξης που αποτελεί βασικό γνώρισμα της μετρικής του δομής και β) η ανάπτυξη του οχτασύλλαβου, δηλ. ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος στίχος.¹⁴ Στο απόσπασμα σημειώνω με την κάθετη τα όρια των οκτασυλλάβων, μόνο τα υπογραμμισμένα μέρη δεν αποτελούν οκτασύλλαβους στίχους:

*ο Πόρπορας, ο Κονταξής, // ο Μάρκος, ο Γεράσιμος,
μια σκούρα πάχνη τ' άλογα // κι' η μέρα όπως ελόξευε
σε μουδιασμένο αιθέρα, // ήρθανε ο Μπίλιας, ο Γουρνάς,
γύφτοι γραμμένοι στο μισόφωτο, / κι' ο Φάκαλος, βαστούσανε
το μαντολίνο, την κιθάρα, τον αυλό,
στον ήχο αλάφραινε η ψυχή, / το σπίτι μέσα εμύριζε
παντού βροχή και ξύλο, κι' άναψαν,
μονάχα που άναψαν φωτιά ξεστή να πυρωθούν, χαρούμενα τους φώναξα.¹⁵*

Τους περισσότερους στίχους θα μπορούσαμε να τους αντιλαμβανόμαστε ως δεκαπεντασύλλαβους με μία πρόσθετη άτονη συλλαβή στο τέλος. Σύμφωνα με τον Γαραντούδη η μορφή και το περιεχόμενο αλληλένδετα οδηγούν τον αναγνώστη σε διακευμενικές αναγνώσεις. Παραπέμπουν στο ποίημα *Αθανάσης Διάκος* του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη το οποίο, όπως και ο *Νεκρόδειπνος* του Σινόπουλου, αποτελεί μια προβολή χαμένων ηρώων, φίλων και συναδέλφων. Και τα δύο έργα είναι δηλαδή μια μορφή προσκλητηρίου νεκρών, ένα νεκρόδειπνο ή νέκυνια. Το απόσπασμα είναι από το *Άσμα τέταρτον, Αποκάλυψις*:

¹² Γαραντούδης, Ευριπίδης. Ρυθμικά στοιχεία στον Νεκρόδειπνο του Τάκη Σινόπουλου. Στο Γαραντούδης, Ευριπίδης. *Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930-2006)*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 2007, 74-90.

¹³ Στο ίδιο, 77.

¹⁴ Στο ίδιο, 76.

¹⁵ Σινόπουλος, Τάκης. *Συλλογή II (1965 - 1980)*. Ερμής. Αθήνα 2012, 73.

*Χιλιάδες ήρθανε με μιας τριγύρω στο Θανάση
ψυχές μεγαλοδύναμες από τον άλλον κόσμο
[...]*

*Ο Λάζος, ο Βρυκόλακας, ο γέρο Κώστας Πάλλας,
ο Καλιακούδας ο Λουκάς, ο Χρόνης, ο Γυφτάκης,
τ' Ανδρούτζου τ' άσπρο φάντασμα, τρανό σαν το Βελούχι
με τον ψυχοπατέρα του το Βλάχο το Θανάση,
λιοντάρια, που δεν άφιναν τον Άδη σ' ησυχία.*¹⁶

Ο οκτασύλλαβος του Σινόπουλου συχνά συνδυάζεται με επτασύλλαβο στίχο και αναπτύσσεται σε δεκαπεντασύλλαβο που όμως κρύβεται στην μορφή των παραγράφων με αφηγηματικό χαρακτήρα.¹⁷ Τα παραδοσιακά μετρικά σχήματα προσδίδουν στο κεντρικό τμήμα του ποιήματος μια ποιητικότερη εξωτερική μορφή σε σύγκριση με τα υπόλοιπα τμήματα και υποστηρίζουν την κεντρική θέση του και τις παραπομπές στην λογοτεχνική παράδοση.¹⁸

Το έργο του εκπροσώπου της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς, του Μάρκου Μέσκου, Εδεσσαίου και Θεσσαλονικιού ποιητή, χαρακτηρίζεται από μια έντονη προσήλωση στον τόπο της μακεδονικής καταγωγής του και όπως έχουν επισημάνει αρκετοί μελετητές το αίσθημα της ιθαγένειας αποτελεί κλειδί της ερμηνείας του έργου του. Ο Μέσκος γεννημένος το 1935 δεν έλαβε ενεργό μέρος στον εμφύλιο πόλεμο, παρ' όλα αυτά οι τραυματικές εμπειρίες της περιόδου αυτής σημάδεψαν το έργο του, έγιναν σταθερό τμήμα της θεματικής του και προσδίδουν στα ποιήματά του έντονο αντιπολεμικό χαρακτήρα. Όπως και στα έργα της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς και εδώ ο θάνατος των

¹⁶ Βαλαωρίτης, Αριστοτέλης. *Έργα, τόμος 1^{ος}: Ποιήματα*. Αθήνα 1891, 287 (στ. 73-74) και 289 (στ. 106-110).

¹⁷ Γαραντούδης, Ευριπίδης. Ρυθμικά στοιχεία στον Νεκρόδειπνο του Τάκη Σινόπουλου. Στο Γαραντούδης, Ευριπίδης. *Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930-2006)*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 2007, 89.

¹⁸ Ο οκτασύλλαβος στίχος του *Νεκρόδειπνου*, σύμφωνα με τον Γαραντούδη, μπορεί να παραπέμπει και σε μια άλλη ποιητική μορφή, τα μανιάτικα μοιρολόγια που αποτελούνται από ιαμβικούς οκτασύλλαβους. Αυτή η άποψη όμως δεν ανταποκρίνεται στο γεγονός ότι τα μανιάτικα μοιρολόγια δεν έχουν μόνο ιδιαίτερη μορφή, αλλά και ιδιαίτερο περιεχόμενο. Το θέμα του θανάτου είναι περιορισμένο και αναφέρονται περισσότερο ιστορίες κοινωνικού χαρακτήρα, πολλές φορές σχετικά με το γδικιωμό, δηλ. τη βεντέτα ανάμεσα στις οικογένειες. Βλ. Γαραντούδης, Ευριπίδης. Ρυθμικά στοιχεία στον Νεκρόδειπνο του Τάκη Σινόπουλου. Στο Γαραντούδης, Ευριπίδης. *Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930-2006)*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 2007, 74-90 και Saunier, Guy. *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια: Τα μοιρολόγια*. Νεφέλη. Αθήνα 1993, 513.

οικείων όπως και μακρινών προσώπων και το παράδοξο αίσθημα ενοχής των επιζώντων δημιουργεί μια εφιαλτική σκηνοθεσία.¹⁹ Αργότερα θα προστεθούν και άλλοι θεματικοί πυρήνες, κυρίως η μετανάστευση – εξωτερική και εσωτερική, δηλαδή η μετανάστευση του ποιητή στην Αθήνα και ο θρήνος του για την απώλεια του γενέθλιου τόπου.

Αυτά τα δύο μοτίβα, ο γενέθλιος τόπος και η ιθαγένεια, και το θέμα του νόστου, της εγκατάλειψης του πατρογονικού χώρου, μαζί με το αίσθημα απώλειας και απομόνωσης προβάλλονται έντονα στη συλλογή *Ιδιωτικό νεκροταφείο* (1975). Τα περισσότερα ποιήματα της συλλογής είναι γραμμένα σε στίχο με ιαμβικό ρυθμό, χωρίς να τηρείται όμως ο ισοσυλλαβισμός, πρόκειται δηλαδή για ελευθερωμένο στίχο.

Στο ποίημα με αριθμό II εμφανίζεται όμως τακτικά ο δεκαπεντασύλλαβος σε τετράστιχες στροφές με ομοιοκαταληξία. Η ένταση στο ποίημα αυτό προκύπτει από την εναλλαγή του κανονικού παραδοσιακού στίχου με διαίρεση μετά την όγδοη συλλαβή ή και με παραλληλισμό χαρακτηριστικό για το δημοτικό τραγούδι:

*Από τα δάκρυα των νεκρών οι θάλασσες γεμίζουν.
Αίμα σφαγμένο στην αυλή κρυφά παραχωμένο.*

με στίχο του οποίου η διαίρεση κλονίζεται ή καταργείται:

*Σκιές της λίμνης χέρια στο νερό μάταια ελπίζουν
- φίλοι! Κάνει ένα κύρο σήμερα διαβOLEμένο.²⁰*

Μπορούμε να συμπεραίνουμε πως η συλλογή αποτελεί δείγμα πειραματισμού με την παραδοσιακή μορφή και ένταξής της σε ελευθερόστιχο περιβάλλον με προσήλωση σε παραδοσιακή μορφή στίχων με έντονο στοιχείο ιθαγένειας. Και στις όψιμες συλλογές του, πχ. στο *Χαιρετισμοί* (1995), ο Μέσκος πάλι με έντονη αναφορά στον γενέθλιο ορεινό τόπο επανέρχεται στις παραδοσιακές μορφές, αυτή τη φορά σε μια κλασική όχι δημοτική μορφή (σονέτα). Και εδώ όμως αρνείται κάθε απολυτοποίηση, ποτέ δεν παραγνωρίζει την εμπειρία του με τον ελεύθερο στίχο. Τηρεί τη βασική μορφή δηλαδή τέσσερις στροφές, δύο πρώτες τετράστιχες και άλλες δύο τρίστιχες, οι στίχοι όμως δεν είναι

¹⁹ Γαραντούδης, Ευριπίδης. Η ποιητική ιθαγένεια του Μάρκου Μέσκου. Στο Γαραντούδης, Ευριπίδης. *Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930-2006)*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 2007, 247-282.

²⁰ Μέσκος, Μάρκος. *Ποιήματα. Μαύρο δάσος I*. Γαβριηλίδης. Αθήνα 2011, 162.

συνηθισμένοι ενδεκασύλλαβοι, αλλά μεγάλου μήκους άμετροι στίχοι, στην πιο αυστηρή μορφή με σταυρωτή ομοιοκαταληξία (ποίημα *Ουτοπία*), σε άλλες περιπτώσεις χωρίς ρίμα και με συχνούς, πολύ έντονους διασκελισμούς. Εδώ ο διαχωρισμός σε στίχους μένει επιφανειακός, εξωτερικός, διακοσμητικός, κάθε στροφή αποτελείται από μία μακριά περίοδο χωρίς μέτρο (βλ. *Σονέτο 6*).²¹

*Άλλη εποχή το σκοτάδι πίεζε τα σκυλιά και γάβγιζαν
φοβισμένα τα χιόνια μην εννοώντας την ανεξήγητη λευκό-
τητα την ομοιόμορφη απελπισία και τα σάβανά τους. Σεντόνια
απαλά που τύλιγαν ό,τι κείμενο και ζωντανό-νεκρό, πλην*

*εκείνων, των παραχωμένων στις ανώνυμες πλαγιές της Λησμονιάς
[...]*²²

Παρομοίως όπως ο Μέσκος αναδύει μνήμες του γενέθλιου ορεινού τοπίου και ο ποιητής Μιχάλης Γκανάς που επίσης τις συνδυάζει με απόηχους του δημοτικού τραγουδιού.

Ο Μιχάλης Γκανάς εντάσσεται στην ποιητική γενιά του '70 που μεγαλώνει στον καιρό του ψυχρού πολέμου. Στη λογοτεχνία εμφανίζεται την εποχή της δικτατορίας του 1967, η οποία όμως είναι επίσης εποχή των αντιπολεμικών κινημάτων και εξεγέρσεων τις νεολαίες σε παγκόσμιο επίπεδο, και συγχρόνως εποχή εισβολής του καταναλωτισμού και σημαντικής βελτίωσης βιοτικών συνθηκών. Η γενιά αυτή έχει μια πολύ πιο έντονη επαφή με το εξωτερικό σε σχέση με τις μεταπολεμικές γενιές που διαδέχεται. Επηρεάζεται σημαντικά από την *beat generation*, την Σύλβια Πλαθ, τον Πάουντ, τον Μαγιακόβσκι κ.ά., όπως και από την ελληνική παράδοση.

Όπως και το έργο του Μέσκου, και η ποίηση του Γκανά, είναι αφιερωμένη κατά μεγάλο μέρος στη γενέθλια Θεσπρωτία, ίδιος ο ποιητής την ονομάζει «χερσαία και ορεσίβια». Ολο σχεδόν το έργο του είναι ένας διάλογος με τη φύση. Ταυτόχρονα πρόκειται για έργο μορφολογικά πολύτροπο. Ήδη σε μία από τις πρώτες συλλογές *Μαύρα λιθάρια* (1981) εμφανίζεται σονέτο σε ενδεκασύλλαβο στίχο με ομοιοκαταληξία:

²¹ Γαραντούδης, Ευριπίδης. Η ποιητική ιθαγένεια του Μάρκου Μέσκου. Στο Γαραντούδης, Ευριπίδης. *Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930-2006)*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 2007, 271-275.

²² Μέσκος, Μάρκος. *Ποιήματα. Μαύρο δάσος I*. Γαβριηλίδης. Αθήνα 2011, 114.

Πνιγμένος τόσα χρόνια
Στον Θεόφιλο Σωτηρίου

Πνιγμένος τόσα χρόνια κ' είσαι πάντα
μπηγμένος αχινός στον ουρανό σου.
Περνούσε χθες επάνω στο κανό σου
άηχη των Φιλιατών η μπάντα.

Στη θάλασσα, στο χώμα θα 'ταν ίδια
άσπρα τα κόκκαλά σου και γλειμμένα.
Όλα βουβά και όλα μιλημένα,
λόγια μου λυπημένα κατοικίδια.

Το χέρι που στα φύκια σ' έχει ρίξει,
να το 'κοβα ψηλά μ' ένα δρεπάνι,
ο κόσμος σα μυλόπετρα να τρίξει,

να βγουν απ' το θεόρατο τηγάνι,
τα ψάρια του καλόγερου και πίσω
την πόρτα ανάμεσά μας να μην κλείσω.²³

Η ποικιλία των μορφών του στίχου του Γκανά είναι χαρακτηριστική και δεν αντλείται μόνο από την ευρωπαϊκή παράδοση. Στις πρώτες τρεις συλλογές τα ποιήματά του συχνά έχουν μορφή μινιατούρας, επηρεασμένα από γιαπωνέζικης καταγωγής χάικου και τάνκα. Από τα ελληνικά παραδοσιακά σχήματα ο Γκανάς, ο ποιητής φυσιολάτρης, περιεργάζεται λογικά των δεκαπεντασύλλαβο και τον συνδυάζει με ελεύθερο στίχο. Στο ποίημα *Έρχονται μέρες που ξεχνάω πως με λένε* αναμειγνύονται οι δύο μορφές στα πλαίσια ενός στίχου (ήδη το δεύτερο μέρος του τίτλου αποτελείται από επτασύλλαβο):²⁴ Τα έντονα στοιχεία δείχνουν τον ιαμβικό ρυθμό.

²³ Γκανάς, Μιχάλης. *Μαύρα λιθάρια*. Κείμενα. Αθήνα 1981, 39.

²⁴ Βλ. Μαρκόπουλος, Θανάσης. Μιχάλης Γκανάς. *Η Βασιλική των κεκημοιμένων*. [online], 10//10/2015, <http://www.giannena-e.gr/>.

Έρχονται μέρες που ξεχνάω πώς με λένε.

*Έρχονται νύχτες βροχερές βαμβακερές ομίχλες
τ' αλεύρι γίνεται σπυρί ύστερα στάχυ
θροϊζει με πολλά δρεπάνια
αψύς Ιούλιος στη μέση του χειμώνα.
Βλέπω το υφαντό του κόσμου να ξηλώνεται
αόρατο το χέρι που ξηλώνει
και τρέμω μην κοπεί το νήμα.
Νήμα νερού στημόνι χωρίς μνήμη
σταγόνα διάφανη σε βρύα και λειχήνες
νιφάδα-χνούδι των βουνών
χαλάζι-φυλλοβόλο
κι άξαφνα σκάφανδρο ζεστό
στην κιβωτό της μήτρας.
Αρχαίο σκοτάδι τήκεται και τρίζει
αχειροποίητη φλογίτσα που το γλείφει.*

*Συναγωγές υδάτων υετοί πρόγονοι παγετώνες
στην πάχνη ακόμη της ανωνυμίας.²⁵*

Παρατηρούμε ότι οι παραδοσιακές μορφές στην ελληνική μεταπολεμική ποίηση δεν εγκαταλείφθηκαν ποτέ απόλυτα. Μπορούμε να αναφέρουμε αρκετούς άλλους ποιητές, όπως τον Άρη Δικταίο, Δημήτρη Π. Παπαδίτσα ή και τον Μανούσο Φάσση του Αναγνωστάκη. Οι εμφανίσεις αυτές όμως, αν δούμε εξ ολοκλήρου την ποιητική παραγωγή του μεταπολέμου έως την δεκαετία του '80, είναι περισσότερο σποραδικές. Αλλαγή έρχεται με τη δεκαετία του '80. Από τότε αντιλαμβανόμαστε μία αληθινή ανάκαμψη των παραδοσιακών μορφών όχι μόνο στην ελληνική ποίηση, αλλά και σε διεθνή χώρο, ιδιαίτερα τον αγγλοσαξονικό. Από την εποχή αυτή έως τις μέρες μας η στιχουργημένη ποίηση πυκνώνει εντυπωσιακά. Στο διεθνή χώρο τη δεκαετία αυτή ιδρύθηκε και στην επόμενη εμπεδώθηκε στην Αμερική το κίνημα του νεοφορμαλισμού. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά στο άρθρο *Notes on the New Formalism* του Αμερικανού συγγραφέα Dana Gioia, και ο στόχος του κινήματος με απλά λόγια είναι η υποστήριξη της έμμετρης ποίησης εναντίον του ελεύθερου στίχου

²⁵ Γκανάς, Μιχάλης. *Παραλογή*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 1993, 7.

που διείσδυε στην αμερικανική ποίηση στα τέλη του 19ου αιώνα και εμπεδώθηκε ιδιαίτερα με την beat generation. Ο Dana Gioia στο άρθρο του υπογραμμίζει την αναγκαιότητα νέων προσεγγίσεων για να διατηρηθεί η δύναμη και η ζωτικότητα της λογοτεχνίας, θεωρεί τον ελεύθερο στίχο τη δεκαετία του '80 συντηρητικό στοιχείο που αυτή τη στιγμή παίζει τον ίδιο ρόλο όπως η παραδοσιακή ποίηση στις αρχές του 20ού αιώνα.²⁶ Οι νεοφορμαλιστές μίλησαν για την αναμικτή ελευθερόστιχη ποίηση, το αδιέξοδο του μοντερνισμού και την αποξένωση από το ευρύ αναγνωστικό κοινό, τον εξοβελισμό της μουσικότητας, δηλαδή έλλειψη ηχητικής αξίας, η οποία ήταν βασικό στοιχείο της έμμετρης ποίησης από την αρχαιότητα. Οι αντιδράσεις από τους οπαδούς του ελεύθερου στίχου ήταν αρκετές και στο χώρο της θεωρίας και κριτικής έγινε μία έντονη διαμάχη. Οι κριτικοί του κινήματος το ονόμασαν αντι-αμερικανικό και το σύγκριναν με τη συντηρητική πολιτική.

Ο Dana Gioia αντίθετα συνδυάζει την επιστροφή του μέτρου με την προσπάθεια των ποιητών να ξεφύγουν από τα στενά ακαδημαϊκά όρια: „All these revivals of traditional technique (whether linked or not to traditional aesthetics) both reject the specialization and intellectualization of the arts in the academy over the past forty years and affirm the need for a broader popular audience.“²⁷

Στην Ελλάδα ρόλο τουμανιφέστου της αναζήτησης των παραδοσιακών ποιητικών μορφών έπαιξε η ολιγοσέλιδη συλλογή *Τριώδιο – Βαλλίσματα* (1991) με τρεις μόνο μπαλάντες των ποιητών Διονύση Καψάλη, Γιώργου Κοροπούλη και Ηλία Λάγιου που την ακολούθησε δύο χρόνια αργότερα η συλλογή *Ανθοδέσμη* των ίδιων ποιητών με συνεισφορά του Μιχάλη Γκανά. Οι δύο συλλογές είχαν μεγάλη απήχηση και έφεραν στο προσκήνιο το θέμα της επιστροφής στις παραδοσιακές μορφές.

Στον επιστημονικό χώρο ασχολήθηκε συστηματικά με το θέμα ο Νάσος Βαγενάς, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Βαγενάς στα δοκίμιά του που εκδόθηκαν στο *Μεταμοντερνισμός και λογοτεχνία*²⁸ αναφέρεται στην κρίση του στίχου, η άποψή του είναι ότι η μακρά κυριαρχία του ελεύθερου στίχου, που ήταν αποτέλεσμα νέας ευαισθησίας του μοντερνισμού, οδήγησε τελικά την ποίηση στα τέλη του 20ού αιώνα σε αδιέξοδο. Σημαντικό όμως είναι

²⁶ Gioia, Dana. Notes on the New Formalism. *The Hudson Review*, Vol. 40, No. 3 (Autumn, 1987), 395–408.

²⁷ Στο ίδιο, 403.

²⁸ Βαγενάς, Νάσος. *Μεταμοντερνισμός και λογοτεχνία*. Πόλις. Αθήνα 2012.

ότι ο Βαγενάς δεν τονίζει την επιστροφή στις παραδοσιακές μορφές, αλλά την *επαναμάγευση*, δηλαδή σύνθεση ενός νέου έμμετρου ελεύθερου στίχου, που μας ξαναφέρει στον μεταπολεμικό μοντερνισμό ο οποίος εκμεταλλεύεται και συνδυάζει νέα και παραδοσιακά στοιχεία.²⁹ Ο Βαγενάς υπογραμμίζει ότι η πρόταση που προτείνει είναι προσωπική, υποκειμενική, μία από πολλές δυνατές προς την οποία τον οδήγησαν οι εκφραστικές αναζητήσεις του. Δεν είναι πρόταση γενικής χρήσεως.

Ο Βαγενάς υλοποιεί τη θεωρία του και στις ποιητικές του συλλογές. Ήδη από τα πρώτα έργα του τις δεκαετίες του '70 (*Πεδίον του Άρεως*, 1974), όπως επισημάνει η φιλόλογος Κίρκη Κεφαλαία, «αναζητεί μια εκφραστική πειθαρχία μέσα από τη συνδιαλλαγή με την εμμετρότητα».³⁰ Είναι μια τάση η οποία δυναμώνει στις συλλογές του ποιητή που ακολουθούν και που συμπίπτει και με τις θεωρητικές στάσεις και απόψεις του. Π.χ. στη συλλογή *Στέφανος* (2004) αναπαράγει τη μορφή των αρχαίων επιτύμβιων επιγραμμάτων, όμως με τη γλώσσα και το πνεύμα της δικής μας εποχής. Στη συλλογή *Στη Νήσο των Μακάρων* (2010) η παλαιά κλασική φόρμα (σονέτο) «παραβιάζεται ποικιλότροπα για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εποχής του ελεύθερου στίχου. Τηρείται το βασικό σχήμα του δεκατετράστιχου, όμως ο στίχος εναλλάσσεται μεταξύ ελεύθερου και έμμετρου που κινείται, από τον εξασύλλαβο ως τον δεκαπεντασύλλαβο».³¹ Ο Βαγενάς δημιουργεί με αυτόν τον τρόπο μια σύγχρονη μορφή σονέτου.

Ποιητής που φαινομενικά επίσης υλοποιεί τις θέσεις του νεοφορμαλισμού από αρκετά νωρίς και γράφει συστηματικά ποιήματα λιτής, αυστηρής μορφής – κυρίως κλασικά σονέτα με ενδεκασύλλαβο και ομοιοκαταληξία – είναι ο Διονύσης Καψάλης. Η προσέγγισή του όμως, όπως τονίζει μόνος του, δεν αποτελεί απλώς αντίσταση στον ελεύθερο στίχο, αλλά προσωπική του επιλογή.

IV.

*Ο έρωτας, λοιπόν, μας εξισώνει
απόλυτα, σαν να 'μαστε φαντάροι,
μονάχα προς τα πάνω, προς τη χάρη
του κόσμου που δεν πλάστηκε με σκόνη.*

²⁹ Βαγενάς, Νάσος. Η επαναμάγευση του ποιητικού λόγου. *Το Βήμα* 11/03/2001.

³⁰ Κεφαλαία, Κίρκη. Επίσκεψη στη Νήσο των Μακάρων. *Η Καθημερινή* 18/01/2011.

³¹ Κεφαλαία, Κίρκη. Επίσκεψη στη Νήσο των Μακάρων. *Η Καθημερινή* 18/01/2011.

Μα όταν των μαλλιών σου την περόνη
θα βγάλεις, σαν ιππότης που 'χει πάρει
απ' το φιλί σου ξίφος και δοξάρι
κλίνω μπροστά στη γύμνια σου το γόνυ.

Το ξέρω πως συχνά η προδοσία
σαρώνει ό,τι τίμησε ο Πετράρχης,
σαν να περνούν στρατιές απ' την Ασία·

μα βλέπω, μες στα μάτια σου μονάρχης,
σε βάθος παραδείσου την αγχώνη
και σ' αγαπώ μ' αυτό που με σκοτώνει.³²

Αν και σήμερα ο ελεύθερος στίχος δεν έπαψε να δεσπόζει στην ελληνική, όπως και στην ξένη, ποίηση, δεν υποχωρεί και έγινε σταθερό στοιχείο της νεότερης λογοτεχνίας, μεγάλος αριθμός ποιητών παίρνοντας ως παράδειγμα τους μεταπολεμικούς συγγραφείς και επηρεασμένοι από τις τάσεις του νεοφορμαλισμού συνδυάζουν οργανικά την παράδοση με τα νεωτερικά στοιχεία. Μερικοί από αυτούς είναι ποιητές δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς όπως π.χ. ο Ορέστης Αλεξάκης με τη συλλογή του *Αγαθά παιχνίδια* (1994), επίσης μπορούμε να αναφέρουμε την Άντεια Φραντζή, τον Μάνο Ελευθερίου, από τους νεώτερους π.χ. τον Δημήτρη Ελευθεράκη με τη συλλογή του *Η Στέππα* (2006) αφιερωμένη στους αγαπημένους του Ρώσους συγγραφείς, και πολλούς άλλους.

Μπορούμε να συμπεραίνουμε πως κατά τη δεκαετία του '30 σύμφωνα με τη θεωρία της πρόσληψης έπρεπε να αλλάξει ριζικά ο ορίζοντας της προσδοκίας των αναγνωστών. Ο ελεύθερος στίχος αποτέλεσε νεωτερικό στοιχείο μέσω του οποίου οι δημιουργοί απέβλεπαν σε μια ουσιαστική ανανέωση του ποιητικού λόγου με το αποτέλεσμα αυτή η ποιητική μορφή να γίνει το κύριο εξωτερικό χαρακτηριστικό (με βαθιές συνέπειες στην εσωτερική μορφή) της νέας ποίησης. Οι αλλαγές αυτές αντανακλούσαν τη νέα αντίληψη του κόσμου που αναζητούσε μια εκφραστική φυσικότητα και ζωντάνια και που οδήγησε στην απόρριψη των περιοριστικών σχημάτων του έμμετρου στίχου, χωρίς όμως αυτή να έχει ένα απόλυτο χαρακτήρα.

Στα τέλη 20ού αιώνα αντίθετα παρατηρούμε τάση για αναζωογόνηση της ποίησης μέσω των παραδοσιακών σχημάτων, μια αναζήτηση τάξης και ενός

³² Καψάλης, Διονύσης. *Αισθηματική αγωγή*. Άγρα. Αθήνα 1991.

πλαισίου που θα έδινε και στον ελεύθερο στίχο μία πιο σταθερή μορφή. Ο νεοφορμαλισμός, κίνημα με ρίζες στις Η.Π.Α., αποδίδει στους ποιητές του ελεύθερου στίχου, που κάποτε ήταν ο βασικός παράγοντας της επανάστασης στην ποίηση, το ρόλο του εγκατεστημένου στοιχείου και η έμμετρη ποίηση αντίθετα αποτελεί στοιχείο επαναστατικό που ανταποκρίνεται στην άρνηση του ακαδημαϊσμού και στην απαίτηση διεύρυνσης του αναγνωστικού κοινού. Αναζητώντας μια νέα σταθεροποίηση δίνει στους ποιητές δυνατότητα μορφολογικών επινοήσεων και οδηγεί την ποίηση προς τις καταβολές της. Όπως και στα τέλη του 19ου αιώνα, ξανά στα τέλη του 20ού αναφερόμαστε στο αδιέξοδο στην ποίηση, αυτή τη φορά όμως μιλάμε για κρίση του ελεύθερου στίχου που αντιπροσωπεύει μια μεταμοντέρνα αντίληψη του κόσμου με έμφαση στην έκφραση του ψυχικού διαμελισμού του σημερινού ανθρώπου. Ο Νάσος Βαγενάς και οι νεοφορμαλιστές θεωρούν ότι εφόσον αυτός ο ψυχικός διαμελισμός έχει φτάσει στο έπακρο χρειαζόμαστε μια νέα οργάνοτητα και σταθεροποίηση μέσω της επιστροφής στην παράδοση.

Μπορούμε να πούμε πως οι νεοφορμαλιστικές τάσεις είχαν μια γόνιμη επίδραση και συνέβαλαν στους στοχασμούς για την ποιότητα της ποίησης και τους τρόπους της αναζωογόνησής της. Σήμερα παρατηρούμε μια πολύ πιο έντονη μορφική πολυμέρεια που κυμαίνεται από ποιήματα κλασικής στιχουργίας η οποία εκμεταλλεύεται την παράδοση έως τον ακραίως πεζόμορφο ελεύθερο στίχο. Εάν χρησιμοποιήσουμε τον όρο της θεωρίας της πρόσληψης: ο ορίζοντας της προσδοκίας των αναγνωστών, δηλαδή η ικανότητά τους να δέχονται νέες τάσεις, νέες προσλήψεις και επομένως και νέες αντιλήψεις του κόσμου, έχει αναπτυχθεί βασικά, και αυτός είναι, πιστεύω, και ο κύριος σκοπός της ποίησης.

Βιβλιογραφία:

- Βαγενάς, Νάσος. *Η ειρωνική γλώσσα. Κριτικές μελέτες για την νεοελληνική γραμματεία*. Στιγμή. Αθήνα 2004, 21–54.
- Βαγενάς, Νάσος. Η κρίση του ποιητικού λόγου. *Το Βήμα* 14/01/2001.
- Βαγενάς, Νάσος. *Μεταμοντερνισμός και λογοτεχνία*. Πόλις. Αθήνα 2012.
- Βαγενάς, Νάσος. Η επαναμάγευση του ποιητικού λόγου. *Το Βήμα* 11/03/2001.
- Βαλαωρίτης, Αριστοτέλης. *Έργα, τόμος 1^{ος}: Ποιήματα*. Αθήνα 1891.
- Βαλαωρίτης, Νάνος. Ανδρέας Εμπειρίκος: Ο Ρήγας Φεραίος μιας νέας εποχής. *Χάρτης* 17/18, Νοέμβριος 1985, 671.
- Γαραντούδης, Ευριπίδης. Ρυθμικά στοιχεία στον Νεκρόδειπνο του Τάκη Σινόπουλου. Στο Γαραντούδης, Ευριπίδης. *Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930–2006)*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 2007, 74–90.
- Γαραντούδης, Ευριπίδης. Η ποιητική ιθαγένεια του Μάρκου Μέσκου. Στο Γαραντούδης, Ευριπίδης. *Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930–2006)*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 2007, 247–282.
- Γκανάς, Μιχάλης. *Μαύρα λιθάρια*. Κείμενα. Αθήνα 1981.
- Γκανάς, Μιχάλης. *Παραλογή*. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα 1993.
- Γκάτσος, Νίκος. *Αμοργός*. Ίκαρος. Αθήνα 1995.
- Εμπειρίκος, Ανδρέας. *Ενδοχώρα*. Εκδ. Άγρα. Αθήνα 1991.
- Καψάλης, Διονύσης. *Αισθηματική αγωγή*. Άγρα. Αθήνα 1991.
- Κεφαλέα, Κίρκη. Επίσκεψη στη Νήσο των Μακάρων. *Η Καθημερινή* 18/01/2011.
- Λιγνάδης, Τάσος. *Ο Λόρκα και οι ρίζες*. Διφρός. Αθήνα 1964, 95.
- Μαρκόπουλος, Θανάσης. Μιχάλης Γκανάς. *Η Βασιλική των κεκτηομένων*. [online], 10/10/2015, <http://www.giannena-e.gr>.
- Μέσκος, Μάρκος. *Ποιήματα. Μαύρο δάσος Ι*. Γαβριηλίδης. Αθήνα 2011.

- Σαχτούρης Μίλτος. *Ποιήματα (1945-1971)*, 7^η έκδοση. Κέδρος. Αθήνα 1988
- Σινόπουλος, Τάκης. *Συλλογή II (1965 - 1980)*. Ερμής. Αθήνα 2012.
- Jakobson, Roman. The Dominant. Στο Jakobson, Roman. *Language in literature*. Belknap Press. London 1987, 41-42.
- Gioia, Dana. Notes on the New Formalism. *The Hudson Review*, Vol. 40, No. 3 (Autumn, 1987), 395-408.
- Saunier, Guy. *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια: Τα μοιρολόγια*. Νεφέλη. Αθήνα 1993.

Tartalom

Ελένη Ηλία Βολονάκη Λιβάνιος ο Σοφιστής: «Επιτάφιος για τον Ιουλιανό»	9
Αθανάσιος Αγγ. Ευσταθίου Ρητορικές πραγματείες από το Βυζάντιο στη Δύση (15 ^{ος} -16 ^{ος} αιώνας).....	25
Kateřina Božková Loudová Η κατηγορία των μορίων στα βυζαντινά γραμματικά εγχειρίδια: η αμετάβλητη παράδοση	35
L. Delbó Katalin Παρατηρήσεις σχετικά με τα βυζαντινά μυθιστορήματα του 12ου αιώνα	49
Dora E. Solti Η πολυτυπία στα δημόδη πεζά κείμενα των πρώιμων νεότερων χρόνων – η περίπτωση του Προγνωστικού των Μοσκόβων	59
Θεοδόσης Πυλαρινός <i>Καρηκομώντες</i> : Ένας άγνωστος κωμικός αγών καθαρυνόντων κατά μαλλιαρών για την ελληνική γλώσσα.....	69
Nicole Votavoná Sumelidisová Τα παραδοσιακά μετρικά σχήματα στην ελληνική μεταπολεμική ποίηση	89
Simos Papadopoulos – Lina Basoukou Το πεζογραφικό έργο του Φώτη Κόντογλου και οι σκηνικές του προεκτάσεις	107
Κωνσταντίνος Νάκος Το Βυζάντιο μέσα από το βλέμμα του István Hajnal, István Bibó και Jenő Szűcs	125

ANTIQUITAS • BYZANTIUM • RENASCENTIA

sorozatszerkesztők: Farkas Zoltán – Horváth László – Mészáros Tamás
ISSN: 2064-2369

I. Szepessy Tibor: *Bevezetés az ógörög verstanba*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-10-3. 266 p.

II: Kapitánffy István – Szepessy Tibor (szerk.): *Bevezetés az ógörög irodalom történetébe*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-08-0. 276 p.

III: Tóth Iván: *Alexandros Homérosa. Arrhianos-tanulmányok*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-03-5. 208 p.

IV: *Philologia nostra*. Bollók János összegyűjtött tanulmányai. Szerkesztette: Mészáros Tamás. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-00-4. 516 p.

V: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland: Begegnungen zwischen Ost und West*. Bibliotheca Byzantina 1. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-15-8. 375 p.

VI: Achilleus Tatios: *Leukippé és Kleitophón története*. Fordította: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-27-1. 153 p.

VII: Szepessy Tibor (szerk.): *Római költők antológiája*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-25-7. 575 p.

VIII: Maywald József – Vayer Lajos – Mészáros Ede: *Görög nyelvtan*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-31-8. 333 p.

IX: Jacqueline de Romilly – Monique Trédé: *Az ógörög nyelv szelleme*. Fordította: Vargyas Brigitta. Szerkesztette: Horváth László. TypoTeX Kiadó, Budapest, 2014. ISBN: 978-963-2793-95-5. 135 p.

X: László Horváth (Hrsg.): *Investigatio Fontium. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen. Beiträge der Tagung Klassisches Altertum – Byzanz – Humanismus der XI. Ungarischen Konferenz für Altertumswissenschaft.* Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-33-2. 281 p.

XI: Horváth László: *Az új Hypereidés. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok.* TypoteX, Budapest, 2015. ISBN: 978-963-2798-18-9. 301 p.

XII: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland II. Studia Byzantino-Occidentalia.* Bibliotheca Byzantina 2. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-36-3. 212 p.

XIII: János Nagyillés – Attila Hajdú – Gergő Gellérfi – Anne Horn Baroody – Sam Baroody (eds.): *Sapiens Ubique Civis. Proceedings of the International Conference on Classical Studies (Szeged, Hungary, 2013).* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-40-0. 424 p.

XIV: Zsuzsanna Ötvös: „*Janus Pannonius's Vocabularium*”. *The Complex Analysis of the Ms. ÖNB Suppl. Gr. 45.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-41-7. 354 p.

XV: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland III. Studia Byzantino-Occidentalia.* Bibliotheca Byzantina 3. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-44-8. 302 p.

XVI: Emese Egedi-Kovács (éd.): *Byzance et l'Occident II. Tradition, transmission, traduction.* Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-46-2. 238 p.

XVII: Ágnes Ludmann (ed.): *Mare nostrum. Studia Iberica, Italica, Graeca. Atti del convegno internazionale Byzanz und das Abendland – Byzance et l'Occident III (24-25 novembre 2014).* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-45-5. 186 p.

XVIII: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung II. Beiträge der Tagung 'Quelle und Deutung' am 26. November 2014 (EC Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, I.II).* Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-47-9. 158 p.

XIX: Dión Chrysostomos, *Tróját nem vették be (szerkesztette, fordította, előszóval és magyarázatokkal ellátta: Szepessy Tibor)*. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest 2016. ISBN: 978-615-5371-55-4. 172 p.

XX: Balázs Sára (Hrsg.): *Drei deutschsprachige Handschriften des Opusculum tripartitum des Johannes Gerson. Synoptische Ausgabe der Fassungen in den Codices StB Melk, Cod. 235, StB Melk, Cod. 570 und Innsbruck, ULB Tirol, Serv. Ib 3*. EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. II.I. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. [ISSN 2064-969X] ISBN 978-615-5371-66-0. 332 p.

XXI: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland IV. Studia Byzantino-Occidentalia*. Bibliotheca Byzantina 4. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-68-4. 276 p.

XXII: Emese Egedi-Kovács (éd.): *Byzance et l'Occident III. Écrits et manuscrits*. Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN : 978-615-5371-63-9. 336 p.

XXIII: Ágnes Ludmann (ed.): *Italia Nostra. Studi filologici italo-ungheresi*. Collegio Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-65-3.

XXIV: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung III. Beiträge der Tagung Quelle und Deutung III am 25. November 2015*. EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. I.III. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. [ISSN 2064-969X] ISBN 978-615-5371-67-7. 212 p.

XXV: Dora E. Solti (ed.): *Studia Hellenica*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-69-1.